УДК 902(477.5)(091)(045)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-3(21)-1128-1140

Куценко Сергій Юрійович кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методик навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м.Умань, https://orcid.org/0000-0002-8020-2141

ІСТОРІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ БІЛЬСЬКОГО ГОРОДИЩА: МИНУЛЕ ТА СЬОГОДЕННЯ

Анотація. У статті простежено хід основних археологічних досліджень Більського городища у Полтавській області упродовж 1906–2016 рр. Особлива увага приділяється розвитку археологічних досліджень в останні десятиліття та їх впливу на наше розуміння історії та культурного контексту Більського городища. Більське городище є важливим археологічним об'єктом, що зберігає сліди давніх цивілізацій та культур. Розуміння його історії та значення в контексті розвитку давніх поселень важливе для наукового співтовариства та загальної культурної спадщини. Історія археологічних досліджень пам’ятки може вказати на те, які проблеми та прогалини існують у нашому знанні про цей об'єкт та які напрямки подальших досліджень є найбільш важливими для подальшого розвитку науки.

Шляхом огляду історичних джерел, наукових публікацій та археологічних звітів, дослідник намагається висвітлити еволюцію досліджень та роль археологів у розкритті та збереженні культурної спадщини Більського городища. Зокрема узагальнено матеріали археологічних та історичних досліджень О. Шафонського, архієпископ Філарета (в миру Дмитро Гумілевський), О. Бобринського, В. Городцова, Б. Шрамка, Д. Гречко та ін. Підкреслено вагомий внесок в археологічне вивчення пам’ятки археологами Більської археологічної експедиції Інституту археології Національної академії наук України, співробітниками Історико-культурного заповідника «Більськ», студентами і науковцями Харківського національного університет імені В. Н. Каразіна.

Детально охарактеризовано активну археологічно-охоронну та дослідницьку роботу «Центру охорони та досліджень пам'яток археології» Полтавської обласної ради.

Стаття висвітлює не лише минуле об'єкта, але й вказує на перспективи майбутніх досліджень, розглядаючи їхній потенціал для розширення наших знань про цей важливий аспект археологічної спадщини України. Більське городище не лише важливе для вивчення регіональної історії, але й вносить

свій внесок у світовий контекст археології. Результати досліджень стають об'єктом міжнародної уваги та взаємодії, сприяючи обміну знанням та дослідницькими підходами.

Ключові слова: Більське городище, Східне, Західне та Велике укріплення, археологія, скіфи, археологічне дослідження.

Kutsenko Serhii Candidate of historical sciences, assistant professor of the Department of World History and Teaching Methods, Pavlo Tychyna, Uman State Pedagogical University, Uman, https://orcid.org/0000-0002-8020-2141

HISTORY OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF BILSK HORODYSHCHE: PAST AND PRESENT

Abstract. The article presents the course of the main archaeological researches of Bilsk horodyshche in Poltava region during 1906–2016. According to its planning, Bilsk horodyshche was a typical settlement with a cape fortification and was a single complex of the Scythian period (end of VIII – beginning of III centuries BC), which consisted of three fortified settlements (Kuzemenske, Zahidne (Western) Bilsk and Skhidne (Eastern) Bilsk fortifications), united by one fortress wall (Velyke (Great) Bilsk horodyshche). Bilsk horodyshche was located in the center of the East European Forest-Steppe on the highlands at the confluence of the Vorskla and Sukha Hrunia rivers in the territory of Bilsk village of Kotelva district of Poltava region. Horodyshche was the largest fortification of the Scythian period in Eastern Europe. The population of Bilsk horodyshche existed due to farming, horticulture, cattle breeding, hunting, various crafts and home industries, and trade. Trade relations of the local population were quite intensive and large-scale. On the way of its historical development, according to a number of researchers, Bilsk horodyshche turned from the center of the tribes union into an urban center, which was identified with the city of Gelon mentioned by Herodotus. The basis of its development was crafts and trade, but in III century BC, important political and economic changes took place in the south of Eastern Europe, caused by the influence of climatic factors, which disrupted economic and cultural relations of the population of Bilsk horodyshche and led to the decline of local crafts and trade. The yield of agricultural land decreased significantly. Life in horodyshche gradually faded away and it ended its existence as a significant center.

Materials of archaeological and historical research by O. Shafonskyi, archbishop Filaret (Dmytro Humilevskyi in ordinary life), O. Bobrynskyi, V. Horodtsov, B. Shramko, D. Hrechko and others were summarized. A significant contribution to archaeological research of this site by archaeologists of Bilsk archaeological expedition of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of

Ukraine, co-employees of the Historical and Cultural Reserve “Bilsk”, students and scientists of V.N. Karazin Kharkiv National University was emphasized.

Active archaeological protection and research work of the “Center for Protection and Research of Archaeological Monuments” of Poltava Regional Council was described in detail.

In the article, the contribution of individual archaeologists to the research and popularization of the antiquities of the region of the Scythian period and the expansion of the cognitive potential of local history was clarified on the basis of excavation materials.

Keywords: Bilsk horodyshche, Skhidne (Eastern), Zakhidne (Western) and Velyke (Great) fortifications, archeology, Scythians, archaeological research.

Постановка проблеми. Більське городище, як ключовий археологічний об'єкт на території України, вже десятиліттями привертає увагу істориків та археологів. Однак, не зважаючи на багатий історичний та культурний потенціал цього археологічного об'єкту, історія його досліджень залишається недостатньо докладно вивченою темою. Проблема полягає в тому, що відсутність систематизації та аналізу розвитку досліджень у різні періоди залишає нам багато невідомих аспектів і важливих деталей, необхідних для повноцінного розуміння історії та значення Більського городища в контексті культурної спадщини України.

Необхідно вивести на передній план основні етапи розвитку досліджень, ідентифікувати ключові проблеми та досягнення на кожному етапі, а також провести аналіз сучасного стану археологічних досліджень на Більському городищі. Це дозволить розкрити потенціал об'єкта для подальших досліджень та висунути пропозиції щодо напрямків майбутніх наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомим внеском у дослідженнях Більського городища є напрацювання Б. Шрамком. Серед колег Б. Шрамко отримав «титул» «батько більської археології». Важливим науковим здобутком Б. Шрамка є матеріали, які були знайдені протягом 40-річних розкопок території Більського городища. У радянський період було видане монографічне дослідження Бориса Шрамка «Більське городище скіфської епохи (місто Гелон)» (Київ, 1987) [13], перевидане Історико-культурним заповідником «Більськ» з назвою «Більське городище у працях Б. А. Шрамка» (Харків, 2016).

Проблемі Більського городища за весь період дослідження пам’ятки присвячено трохи більше ніж 2000 наукових праць [3]. Одним із перших вітчизняних досліджень було науково-популярне видання авторства В’ячеслава Мурзіна, Олександра Супруненка та Ренати Роллє «Більське городище» (Київ-Полтава, 1999) [12].

Крім того, вийшло багато суто наукових досліджень. Це випуски щорічників за дослідженням українсько-німецької археологічної експедиції 1997 – 2006 рр. Також була випущена у співавторстві Ірини Кулатовою та Олександра Супруненка дослідження щодо вивчення більських курганних некрополів (К., 2010) [10].

Археолог Петро Гавриш, уродженець Більська, написав серію книг про стародавню і сучасну історію свого села, своє бачення результатів археологічних розкопок пам'ятки.

Мета статті – є проаналізувати історію археологічних досліджень Більського городища з моменту їх початку до сучасності. Стаття спрямована на висвітлення основних етапів досліджень, визначення досягнень та проблем, які виникали на кожному етапі, а також на аналіз сучасного стану досліджень та їх важливості для розуміння історії даного археологічного об'єкту.

Виклад основного матеріалу. Назва Більського городища походить від давнього козацького села на межі сучасної Полтавщини і Сумщини. Городище розміщене на правобережжі середньої течії річки Ворскли на високому плато. Це надзвичайно унікальна археологічна пам'ятка, яка стала широко відомою у XIX ст. та визнана вченими всього світу, як одне з найбільших за масштабами укріплене поселення раннього залізного віку Європи. Вся площа Більського городища поділена на три частини: Західне, Східне і Велике городище. Протягом столітніх розкопок, на території городища знайдено численні пам'ятки, які знаходились у навколишніх селах та могильниках – артефакти як місцевого, так і давньогрецького походження [5, с. 6].

Більське городище є одним з ключових археологічних об'єктів на території України, яке привертає увагу дослідників вже протягом кількох століть. Перші згадки про городище датуються XVI століттям, коли воно згадується у літературі. Протягом XIX-XX століть проводилися різні експедиції та дослідження, які значно збагатили наше розуміння історії цього об'єкту.

Перші свідчення про існування земляних укріплень на території с. Більськ відносяться до XVI ст. Саме в той період часу Гійом Левассер де Боплан, який розроблюючи карту України, точно вказав розташування давнього городища біля с. Більськ [4, с.180].

Вперше детальні відомості про укріплення та про знахідки на території Більського городища дізнаємося від вітчизняного етнографа О. Шафонського [1]. Він проводив власні спостереження с. Більськ та дійшов висновку, що біля даного села є два давні земельні укріплення, що звуться городищами та земляний вал, який їх об'єднує. Саме О. Шафонський вперше зробив заміри укріплень та виявив на території Західного укріплення наконечники стріл та

списів. Він намагався вияснити хто проживав у тому городищі, але до конкретних висновків так і не дійшов.

Пізніше у 1857 р. Архієпископ Філарет (Д. Г. Гумілевський) у одній із своїх праць, теж наводить деякі дані про Більське городище та укріплення, проте науковець не розглядав їх як один історичний комплекс [8, с. 10]. Проводив спеціальні археологічні дослідження у XIX ст. і О. Бобринський [2, с. 25]. Згідно своїх досліджень науковець пізніше підготував дослідження у якому надав докладний опис зовнішнього вигляду Західного укріплення. Він згадує і про вали Великого городища. Саме О. Бобринський був першим дослідником який висунув гіпотезу існування скіфського культурного шару на Більському городищі [5, с.19].

Перша археологічна експедиція відбулася у 1906 р., керівником якої був російський археолог В.А. Городцов [6, с.95]. Він був професійним військовим топограф. Не маючи історичної освіти самостійно опанував методики здійснення історичних та археологічних досліджень і вже на початку XX ст. став досить відомим широкому загалу дослідником археології. На археологічні розкопки на Більському городищі кошти виділив його вчитель Д. Самоквасов. Під час інтенсивних розкопок особливу увагу приділялося Західному городищі. У ходу розкопок було складено доволі точний план пам’ятки. У плані визначено було 34 пагорби, в яких разом з ґрунтом були великі домішки золи. Зокрема 26 пагорбів були розташовані у північній частині, а 8 у південній. Їх він називав «зольниками». Вчений писав, що багато попелищ вже частково, або повністю були знищені. Цікавився дослідник фортифікаційними спорудами Західного городища. Він у чотирьох різних місцях зняв профілі валу і рову та здійснив невеликі розкопки насипу валу і рову поруч східного в’їзду. Та дійшов висновку, що у давні часи рів був проведений кільцем навкруг цілого городища та не переривався. Під час розкопок влітку 1906 р. спілкуючись із місцевим населенням, один із мешканців повідомив археолога про те, що під час оранки свого поля, він знаходить кістки людей. Для того щоб перевірити дану інформацію В. Городцов заклав на тому місці шурф розміром 3 на 1 метри і на глибину 25-30 см. У ході проведення розвідки було розкопано кістяк жінки, обкладений берестяною корою, без супутніх речей. Оскільки кістяк був добре збережений, дослідник дійшов помилкового висновку, що це поховання не давнього періоду [5, с.20].

Після археологічних досліджень В. Городцова, більше як двадцять років ніхто не досліджував дану пам'ятку, лише у 1924 р. туди у відрядження був направлений співробітник Центрального пролетарського музею Полтавщини, а нині Полтавського краєзнавчого музею – Володимир Грінченко. Проте жодних суттєвих досліджень він не проводив. Лише у 1927 р. Харківські археологи-аспіранти М. Фукс та О. Потапов першими серед радянських

археологів побували на Більському городищі. Спеціалісти детально оглянули пам'ятку, на її поверхні позбирали велику кількість артефактів.

Відвідав городище у 1927 р. і О. Тахтай, співробітник Харківського краєзнавчого музею. Йому місцеві мешканці передали знайденими ними залізний меч скіфського періоду.

У квітні 1939 р., під час наукової конференції інституту археології Академії наук УРСР, що відбувалася у Києві, науковцями було визначено чергові завдання польових досліджень археологічних пам'яток скіфської доби на території України. Було затверджено завдання щодо проведення невідкладних розкопок декількох городищ на території України, в тому числі і на Більському городищі. У 1940 р. Більське городище відвідав археолог-славіст І. Ляпушкін, який на поверхні Західного городища зібрав колекцію стародавніх артефактів. Це був останній приїзд на територію городища археологів. Під час Другої світової війни дослідження Більського городища не проводились [4, с.3].

Західне городище виникло першим із комплексу городищ біля сучасного села Більськ на місці поселення другої половини VIII – VII ст. до н.е. Городище знаходиться на березі нині вже сухої річки Сухої Груні. Давне населення обрали цю територію для будівництва свого укріпленого поселення. Можна стверджувати, що топографічне розташування Більського городища для побудови оборонних укріплень було досить вигідним та зручним, адже його давніми мешканцями природне середовище було вдало використано для власних потреб.

У насипі земляного валу, особливо на східній і північній ділянках, сьогодні добре помітні великі заглиблення. Ці об’єкти археологи називають «майданами». Із них на внутрішню площу городища виходять проходи, від яких у різні боки проходять довгуваті валоподібні насипи довжиною у кілька десятків метрів. В наш час їх практично не видно, бо вони зникли внаслідок багаторічної оранки внутрішньої території пам’ятки. Щодо цих об’єктів існують різні думки вчених. Найбільш поширеною точкою зору є – що це результат виробничо-господарської діяльності селітроварників XVII–XVIII ст., які добували тут сировину для свого промислу.

Це підтверджується як історичними джерелами, так і археологічними. Під час розкопок археологи виявили рештки селітроварних печей у східній та західній території городища.

Автор перших масштабних досліджень В. Городцов вважав, що «майданчики» Західного городища, як і в навколишніх курганах - є результатом діяльності селітроварів або аматорських розкопок місцевих мешканців, як приклад вчений надав доказ знайденої решткі сучасної трухлявої дошки.

Східне Більське городище розташоване за 4,250 км. на схід від Західного городища на краю плато правого корінного берега Ворскли. Територія

городища є нерівною та має широку угловину. На дні угловини більше ста років тому був струмочок та невелика криниця. Місце для поселення давні мешканці вибирали досить ретельно. Поруч було багато зручних розташувань, але на думку П. Гавриша, давнє населення обрали це місце для майбутньої фортеці саме тому, що там було джерело води [5, с.2]. У наш час приблизно половина території Східного городища покрита лісом, а решта багато років використовувалась використовувалася для вирощування сільськогосподарських культур. Першим археологом, який склав детальний план Східного городища був у 1904 р. В. Ляскоронський. Саме цей дослідник дав назву цьому городищі. У своєму плані подав детальний опис планування оборонних споруд, врахував величину внутрішньої території – приблизно 82 га. Дослідник стверджував, що в городище ведуть чотири в'їзди відповідно до сторін світу, земляні вали добре збереглися, висота їхніх насипів сягає 4 м. Більше з 1906 р. і аж до 1959 р. розкопки на Східному городищі не проводились.

Третім великим фортифікаційним об'єктом на території заповідника Більськ є Велике Більське городище. Воно розташоване у південно-західному секторі Ворсклино-Грунського межиріччя. Плануючи оборонні споруди на великому городищі, давні мешканці, як і на попередніх Східному і Західному городищах, віднеслись дуже відповідально та врахували всі можливі чинники, які могли б вплинути на їх обороноздатність. Оборонні споруди були сплановані так, щоб бачити із центральної частини городища-гіганта майже всю територію. В наш час, за спостереженнями П. Гавриша, будівництво такого комплексу вимагало надзвичайно багато як матеріальних, так і робочих витрат. Як він зазначає на сьогодні, висота земельних валів становить – 4-6 м., глибина паралельного рову – 3-5 м [5, с.200 – 201].

До справи дослідження і збереження Більського археологічного комплексу, в різні роки докладали чимало зусиль організовані експедиції з різних культурно-просвітницьких установ України. Зокрема, щорічно Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна організовує археологічну практику на території пам'ятки для студентів історичного факультету. Також неодноразово приймали участь у експедиціях: Інститут археології НАН України, Полтавський краєзнавчий музей, Центр охорони та досліджень пам'яток археології, Управління культури Полтавської облдержадміністрації [3].

З 1954 р. археологічні експедиції Більського городища стають систематичними. Їх очолює професор Харківського університету – Б. Шрамко. Саме під його керівництвом фактично повністю було розкопано Східне укріплення городища, були проведені безпрецедентні роботи на Західному, вивчено ряд ділянок фортифікаційної системи, досліджено велику кількість курганів та могильників в урочищі Скоробор, Перещепино та ін. Б. Шрамко

висунув теорію про існування Куземенського укріплення. З 1987 р. експедицію Харківського університету очолює дочка Б. Шрамка – Ірина Шрамко [5, с.24]. У ході досліджень Б. Шрамка було вивчено культурні, господарські, житлові, поховальні об'єкти населення давнього міста, де було виявлено багато знахідок. В результаті досліджень, Б. Шрамко дійшов висновку, що Більське городище є залишками міста Гелону – столиці об'єднання племен скіфського періоду [13, с.12].

Окрім експедицій, організованих Харківським національним університетом, у 1958-1960-х роках у розкопках брала участь експедиція Московського університету, яку очолив Б. Гравков [4, с.77].

У 1968 р. на Західному укріплені Більського городища працювала експедиція Донецького університету під керівництвом А. Моруженко [5, с.25].

З 1992 р. паралельно із експедицією Харківського університету працювала спільна українсько-німецька експедиція, яку очолював В. Мурзін до 2002 р., у 2003-2004 рр. – Є. Черненко, у 2005-2006 рр. – професор Гамбурського університету Р. Ролле [12, с. 32].

З 1993 р. Більський археологічний комплекс став досліджуватися «Центром охорони та дослідження пам'яток археології управлінні культури Полтавської облдержадміністрації» (далі Центр). Основним завданням Центру на той час було створення передумов для фундації історико-культурного заповідника у Більську. З 1997 р. у центрі почав діяти науково-дослідний сектор «Більське городище». Так як основна мета Центру була підготовка до відкриття Заповідника, то співробітники, яких на той час було лише п'ять зокрема О.Б . Супруненко та І. М. Кулатова, активно співпрацювали з різними археологічними експедиціями. Так, ще влітку 1993 р. вони зустрілися під час польових робіт з професором Б. Шрамком та обговорили напрямки науково-пошукової та організаційної роботи [5, с.24].

Також були встановлені наукові зв'язки із керівниками українсько-німецької експедиції. Ці перші зустрічі заклали підвалини для плідної та дієвої співпраці на початковому етапі становлення Центру.

У науковому плані підготовча робота розпочалася із складання списку археологічних об'єктів Більського комплексу, який підготував професор Б. Шрамко. На цей список в подальшому ґрунтувався план проведення подальших розкопок, наступні розкопки розпочалися влітку 1994—1995 рр. Активну участь у експедиції брали: І. Кулатова, С. Степанович, І. Гавриленко, М. М. Дараган, О. М. Ткаченко.

Також Центр організував та провів науково-рятівні дослідження курганів Більського курганного некрополю «Б». Керівниками були: О. Супруненко, С. А. Скорий та Є. Черненко. Після чого було зроблено перший реєстр

наявних археологічних об’єктів на території Великого укріплення, було здійснено їх перший детальний опис, картографування, визначена культурна приналежність. Під час розкопок курганів, було знайдено «цікаві» артефакти, зокрема золоті бляшки із зображенням голови Діоніса, а також поховання чотирьох заможних аристократів. Це дає можливість стверджувати, що курганний могильник був сформовано у IV ст. до н.е.

Досліджувані німецько-українською експедицією інші кургани свідчать про наявність у могильниках поховання вихідців із скіфів-кочовиків, а також про надходження до Більська імпортних прикрас та посуду. Все вищезгадані знайдені артефакти були оперативно опрацьовані Центром. Отримані знахідки із розвідкових обстежень і розкопок курганів лягли в основу наукового фонду Центру. Першим експонатом стала унікальна прикраса з урочища Сад у Більську – бляшка з виїмчастими емалями від ланцюга до ритуального рогу, першої третини I тис. н.е.

Протягом 1995–1996 рр. наукові фонди Центру почали активно поповнюватись новими артефактами, знайденими експедиціями Харківського державного університету (із 11 жовтня 1999 р. отримав статус національного і надано ім'я його засновника – Василя Назаровича Каразіна) та навіть знахідками від приватних осіб [3].

У 1996 р. була запланована представницька Міжнародна наукова конференція у Більську. Ініціаторами були Центр та Інститут археології НАН України. Конференція проведена так і не була через економічні проблеми. Тому науковці підготовили матеріал та видали збірку доповідей під назвою «Більське городище у контексті вивчення пам’яток раннього залізного віку Європи». Економічні складнощі 1996 р. все ж не змусили археологів та науковців припинити археологічні розкопки. Кошти були знайдені завдяки підтримці одного із підприємств нафтовидобувального комплексу. Восени центром були знайдені рештки поселення пізньозарубинецького періоду в урочищі Озеро.

Тоді ж проводились і науково-рятівні роботи з прокладанням траншеї газоконденсатних комунікацій, через масив валу і рову Великого укріплення Більського городища в урочищі Лісовий Кут. Результати цих робіт дозволили визначити три етапи зведення та реконструкції елементів його фортифікації. А в прокопаними археологами траншеї був влаштований своєрідний колектор комунікацій, що у подальшому дозволило не руйнувати вали під час прокладання труб. До речі, насип валу, після реконструкції було відновлено до первинного вигляду.

Протягом 1996–1998 рр., через економічні труднощі, масштабних експедицій та польових робіт на городищі фактично не було, працювали лише окремі невеликі дослідницькі групи.

З другої половини 1990-х і до 2005 р. дослідницьку роботу проводив Центр, а організовував експедиції – Харківський національний університет ім. В. Каразіна. Групи дослідників обстежували Котелевське городище-сховище скіфського часу, внаслідок чого у кінці 2000 року, у північно-західній частині відкрито залишки збережених культурних нашарувань пізньо-скіфської доби [5, с.159, 162].

У 2005 р. було створено історико-культурний заповідник «Більськ», розташований в с. Котильова Полтавської області. До складу якого входить частина території Більського городища (інша частина розташована у Сумській області) скіфського періоду. Північна частина городища та Куземиське укріплення розташовані у межах Сумської області. Заповідник взяв на себе функцію проведення невеликих за обсягами науково-рятівних досліджень і розвідок в окрузі. Дослідники Заповідника організовують пошукові та рятівні роботи.

Наразі заклад активно працює над відкриттям престижного науково-дослідного центру (будівництво музею розпочнеться у 2021 р.) та музею під відкритим небом, де будуть представлені елементи скіфських укріплень, осель, артефакти та культи мешканців [9].

У 2016 р. створена окрема Більська археологічна експедиція ІА НАНУ. Основні роботи експедиції зосереджені на дослідженні поселенських та поховальних пам'яток Більського археологічного комплексу, розташованого на території Котелевського та Зінківського районів Полтавської області. У 2016 році проводились дослідження курганів в ур. Розрита Могила та розкопки захисних споруд Великого Більського городища в ур. Царина Могила. Роботи проводяться у тісній співпраці з КУ Історико-культурний заповідник «Більськ». Керівник експедиції: с.н.с. відділу археології раннього залізного віку ІА НАНУ, д.і.н. Д. С. Гречко.

У ході проведення Більської археологічної експедиції було визначено археологами, що структура городища динамічно змінювалась. Спочатку виникло лише поселення на місці Західного городища. У середині VI ст. до н.е. виникає Східне укріплення, і починає будуватись укріплення Великого городища. Десь в середині V ст. до н.е. на Західному укріплені, з незрозумілих на сьогодні причин, припиняється життя на Західному укріпленні, а також на поселеннях Лісовий Кут та в урочищі Царина Могила. На Східному укріпленні існує життя навіть у IV ст. Згідно джерельної бази, яка представлена на сьогодні, припинило своє функціонування Східне городище, а відповідно і все Більське наприкінці третьої чверті I ст. до н.е. [7, с. 24–27]

Серед дослідників, які активно займаються вивченням історії скіфів на території Більського городища у кінці XX – перша половина XXI ст. – Д. Гречко, П. Гавриш, Є. Черненко, а також працівники заповідника «Більськ» –

І. Кулатова, С. Задніков та інші. Останній, будучи незамінним помічником І. Шрамко, пізніше очолив дослідження культурних відкладень на попелищі №13 у центральній частині пам'ятки. У 2005 р. там було розкрито 297 м ^{2} культурного шару, у 2007 р. роботи продовжились тоді було розкопано 217 м ^{2}, а в 2008 р. – 144 м ^{2}. Також дослідник здійснював розкопки на попелище №54, що біля східного в'їзду в городище. Фортифікаційні споруди Західного городища у 2003 і 2004 р. всебічно досліджував полтавський дослідник В. Грицюк.

Із 2015 р. Інститут археології НАН України, «Історико–культурний спільно із заповідником «Більськ» та ВГО «Спілка археологів України» засновують Міжнародну літню польову археологічну школу. Для учасників Археологічної школи відкриваються унікальні можливості для ознайомлення із сучасними методами польових археологічних досліджень, набуття ними навичок роботи в археологічних експедиціях, а також передбачає обмін досвідом серед фахівців археологічної справи [9].

Висновки. Історія дослідження Більського городища археологами сягає з кінця XIX – до початку XX ст. Найбільш відомими дослідниками на той час були В. Ляскоронський, О. Бобринський та В. Городцов, а також різні археологи-аматори. В результаті перших стаціонарних археологічних розкопок були створені детальні плани городища. Визначено, що їх було три: Східне, Західне та Велике городище. Дослідники намагались подати розміри валів та оборонних споруд. Детально вивчали історію попелищ та віднайдених артефактів. Хоча на сьогодні сучасні дослідники у більшій мірі спростовують твердження перших археологів Більського городища. Починаючи з 50-х років XX ст. Більське городище стає постійним археологічним комплексом, куди щороку приїздять археологи, щоб здійснити розкопки та віднайти нові артефакти залишені скіфами. Так, безперечно найвідомішим на той час дослідником, який присвятив більше 40 років своєї наукової діяльності вивченню історії Більського городища був Б. Шрамко. Він проводив розкопки на всіх трьох укріпленнях, зробив виміри валів та ровів, розкопав чималу кількість артефактів скіфського часу, склав детальну схему городища, а також виділив 53 об'єкта попелищ та послідовно їх пронумерував. Цією нумерацією користуються вчені до сьогодні. Б. Шрамко є прихильником думки, про те що давнє місто Гелон, описане «батьком історії» Геродотом, було розташоване саме на території Більська.

У 2016 р. після тривалої перерви дослідження унікального археологічного комплексу продовжилося. Проведення розвідок й розкопок на території Більського городища і його округи стали проходити на постійній основі щороку під егідою Інституту археології НАН України.

Література:

1. Більське городище, Більськ. UA.IGotoWorld.com – найбільший туристичний портал про подорожі Україною URL: https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/67725_belskoe-gorodische.htm#/google_vignette (дата звернення: 15.11.2023)

2. Бобринский А. А., Сведения о различных курганах и земляных сооружениях, находящихся в Зеньковском у. Полтавской губ. в окрестностях села Глинища и на границе Полтавской и Харьковской губернии. Отчёт археологической комиссии за 1895 г. СПб., 1897. С. 125.

3. Волошина Л. «Перспектив досліджувати більське городище вистачить для всіх учених україни ще на тисячу років», – Олександр Супруненко. Інтернет-видання Полтавщина. URL: https://poltava.to/project/3136/ (дата звернення: 15.11.2023)

4. Гавриш, 2010 – Гавриш П., Копил В. Загадка стародавнього Гелона. Полтава: Дивосвіт, 2010. 212 с.

5. Гавриш П. Більське городище (місто Гелон): реалії і міфи): історико-археологічне дослідження. Полтава : ACMI, 2016. 239 с.

6. Городцов В. А. Дневник археологических исследований в Зеньковском уезде Полтавской губернии в 1906 году. Труды XIV Археологического съезда, 1911. 3, С. 95–102.

7. Гречко Д. С., Каравайко Д. В. Дослідження курганів Більського археологічного комплексу в 2016 році. Археологічні дослідження Більського городища – 2016: зб. наук. пр. ЦП НАНУ і УТОПІК; ІКЗ «Більськ». Київ; Котельва: ЦП НАНУ і УТОПІК, 2017. С. 24–33.

8. Гумилевский Г. Д. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. М., 1857. Отд. 3. 604 с.

9. Комунальна установа Історико-культурний заповідник «Більськ» Полтавської обласної ради. Офіційний сайт. URL: https://bilsk.com.ua/ (дата звернення: 15.11.2023)

10. Кулатова І.М., Супруненко О.Б. Кургани скіфського часу західної округи Більського городища. К.: видання Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, 2010. 200 с.

11. Ляскоронский В. Г., Городища, курганы и длинные (змиевые) валы по течению рек Псла и Ворсклы. Труды XIII Археологического съезда. 1907. Т. 1. С.158 – 198.

12. Мурзін В.Ю., Ролле Р., Супруненко О.Б. Більське городище. Київ – Гамбург – Полтава, 1999. 104 с.

13. Шрамко Б.А. Бельское городище скифской эпохи (город Гелон). Киев: «Наукова думка». 1987. 184 с.

References:

1. Bilske horodyshche, Bilsk [Bilsk horodyshche, Bilsk]. UA.IGotoWorld.com – naibilshyi turystychnyi portal pro podorozhi Ukrainoiu URL: https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/67725_belskoe-gorodische.htm#/google_vignette [in Ukrainian].

2. Bobrynskyi, 1897 – Bobrynskyi A. A., Svedenyia o razlychnыkh kurhanakh y zemlianыkh sooruzhenyiakh, nakhodiashchykhsia v Zenkovskom u. Poltavskoi hub. v okrestnostiakh sela Hlynyshcha y na hranytse Poltavskoi y Kharkovskoi hubernyy [Information on various mounds and land structures located in Zinkiv uyezd (county) of Poltava hubernia (governorate) in the suburb of Hlynyshche village and on the border of Poltava and Kharkiv hubernia (governorate)]. Otchët arkheolohycheskoi komyssyy za 1895 h. SPb., 1897. S. 125. [in Russian].

3. Voloshyna L. «Perspektyv doslidzhuvaty bilske horodyshche vystachyt dlia vsikh uchenykh ukrainy shche na tysiachu rokiv», – Oleksandr Suprunenko [The prospect of exploring the Bilsko settlement will be enough for all scientists of Ukraine for another thousand years", - Oleksandr Suprunenko]. URL: https://poltava.to/project/3136/ [in Ukrainian].

4. Havrysh, 2016 – Havrysh P. Bilske horodyshche (misto Helon): realii i mify): istoryko-arkheolohichne doslidzhennia [Bilsk horodyshche (Gelon city): realities and myths): historical and archaeological research]. Poltava : ASMI, 2016. 239 s. [in Ukrainian].

5. Havrysh, 2010 – Havrysh P., Kopyl V. Zahadka starodavnoho Helona [The riddle of ancient Gelon]. Poltava: Dyvosvit, 2010. 212 s. [in Ukrainian].

6. Horodtsov, 1911 – Horodtsov, V. A. Dnevnyk arkheolohycheskykh yssledovanyi v Zenkovskom uezde Poltavskoi hubernyy v 1906 hodu [Diary of archeological researches in Zinkiv uyezd (county) of Poltava hubernia (governorate) in 1906]. Trudы XIV Arkheolohycheskoho sъezda, 1911. 3, S. 95–102. [in Russian].

7. Hrechko, Karavaiko, 2017 – Hrechko D. S., Karavaiko D. V. Doslidzhennia kurhaniv Bilskoho arkheolohichnoho kompleksu v 2016 rotsi [Study of the mounds of Bilsk archaeological complex in 2016]. Arkheolohichni doslidzhennia Bilskoho horodyshcha – 2016: zb. nauk. pr. TsP NANU i UTOPIK; IKZ «Bilsk». Kyiv; Kotelva: TsP NANU i UTOPIK, 2017. S. 24–33. [in Ukrainian].

8. Humylevskyi, 1857 – Humylevskyi H. D. Ystoryko-statystycheskoe opysanye Kharkovskoi eparkhyy [Historical and statistical description of Kharkiv eparchy]. M., 1857. Otd. 3. 604 s. [in Russian].

9. Komunalna ustanova Istoryko-kulturnyi zapovidnyk «Bilsk» Poltavskoi oblasnoi rady. Ofitsiinyi sait. URL: https://bilsk.com.ua/ [in Ukrainian].

10. Kulatova, Suprunenko, 2010 – Kulatova I.M., Suprunenko O.B. Kurhany skifskoho chasu zakhidnoi okruhy Bilskoho horodyshcha [Mounds of the Scythian period of the western district of Bilsk horodyshche]. K.: vydannia Tsentru okhorony ta doslidzhen pam'iatok arkheolohii upravlinnia kultury Poltavskoi oblderzhadministratsii, 2010. 200 s. [in Ukrainian].

11. Liaskoronskyi, 1907 – Liaskoronskyi V. H., Horodyshcha, kurhanы y dlynnie (zmyevie) valy po techenyiu rek Psla y Vorskli [Horodyshche, mounds and long (serpentine) embankments along the course of the Psel and Vorskla rivers]. Trudy XIII Arkheolohycheskoho siezda. 1907. T. 1. S.158 – 198. [in Russian].

12. Murzin, Rolle, Suprunenko, 1999 – Murzin V.Yu., Rolle R., Suprunenko O.B. Bilske horodyshche [Bilsk horodyshche]. Kyiv – Hamburh – Poltava, 1999. 104 s. [in Ukrainian].

13. Shramko, 1968 – Shramko B. A. Yssledovanye Belskoho horodyshcha [Research of Bilsk horodyshche]. Arkheolohycheskye yssledovanyia na Ukrayne.1968, № 3, S. 49–58. [in Russian].